

Кібальник Л.О.*

ГЕОЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ

Доповідь з теми докторського дисертаційного дослідження
на Вченій раді Інституту міжнародних відносин 26 березня 2013 року

Наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. відбулася низка процесів і потрясінь, що засвідчили фундаментальний характер змін у світовому економічному просторі, який став багатополюсним. Світові фінансові кризи підтверджують неспроможність існуючих в економічній теорії та практиці підходів і методів щодо їх передбачення та управління. Геоелектронічні трансформації, що відбуваються у світовому господарстві на початку ХХІ ст. призвели до необхідності переосмислення як сучасного стану співвідношення економічних сил та влади у ньому, так і теоретичних підходів щодо обґрунтування майбутніх змін та перспектив його розвитку. Водночас термін геоелектронічні трансформації в сучасній літературі не визначено, відповідно не існує і методології їхнього дослідження.

Отже, *актуальність* здійснення комплексного дослідження проблеми геоелектронічних трансформацій в умовах світових фінансових криз обумовлена такими обставинами: *на практичному рівні* – формуванням нової геоелектронічної структури світу, недосконалістю механізму управління геоелектронічними трансформаціями, негативними наслідками впливу світових фінансових криз на діяльність усіх суб'єктів геоелектроніки, посиленням асиметрії світового економічного розвитку, зміною ролі країн з ринками, що формуються у стимулюванні глобального економічного зростання, недосконалістю національних, регіональних і глобальних економічних, та інституційних інструментів реагування на світові трансформаційні процеси та фінансові кризи, ризиками для розвитку економіки України в умовах світових фінансових криз та необхідністю визначення перспектив реалізації національних інтересів України у контексті геоелектронічних трансформацій; *на теоретичному рівні* – відсутністю сучасної комплексної парадигми геоелектронічного розвитку, необхідністю визначення суті та методології дослідження геоелектронічних трансформацій на основі сучасної економічної парадигми, визначенням ролі геоелектронічних трансформацій у реструктуризації світового простору, недооцінкою соціоекономічного спрямування новітніх імпульсів розвитку геоелектроніки та суперечливості інтересів як фактора прискорення процесів трансформації при виборі суверенними державами ефективною геоелектронічної та геополітичної стратегії, доцільністю і своєчасністю аналізу процесів взаємодії світових фінансових криз та структурних змін у геоелектроніці, а також розробки основних засад глобальної системи впливу на трансформаційні процеси в міжнародному економічному просторі.

Таке розуміння актуальності зумовило підхід до формулювання *наукової проблеми*, що вирішується у дисертаційному дослідженні, а саме: визначення структури та дина-

* кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант: доктор економічних наук, проф. Філіпенко А.С.

міки геоекономічних трансформацій в умовах світових фінансових криз з метою розробки механізмів ефективного управління цими процесами на глобальному, регіональному, національному та корпоративному рівнях.

Для розв'язання досліджуваної проблеми запропоновано *наукову концепцію*, сутність якої полягає в тому, що геоекономічні трансформації – це зміни елементів такої складної і динамічної системи, як геоекономіка та зв'язків між її суб'єктами, тому їх доцільно визначати як якісні та кількісні перетворення у системі відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу. Саму ж геоекономіку сучасні парадигмальні підходи дають можливість визначати як сукупність економічних зв'язків, які виникають між суб'єктами світового господарства щодо виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу. Це може слугувати основою аналізу як самих процесів, що відбуваються у геоекономічному середовищі, так і наслідків впливу його розвитку на світове господарство та його суб'єктів.

Сучасна трансформація геоекономіки передбачає, в першу чергу, відновлення процесів виробництва і споживання як взаємопов'язаних стадій процесу відтворення в масштабах світового господарства. Тому особливо важливими стають проблеми створення необхідних обсягів світового продукту, темпів його зростання, розподілу між цивілізаціями і провідними країнами. Важливого значення також набувають зміни у відтворювальній і галузевій структурах економік країн світу, а саме: співвідношення основних відтворювальних секторів (споживчого, інноваційно-інвестиційного, енергосировинного, інфраструктурного) і галузей економіки тощо.

Застосована наукова концепція ґрунтується на багаторівневій методології (філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому та технологічному рівнях) аналізу геоекономічних трансформацій, що дає можливість зрозуміти їх зміст, природу, характер та напрямок [1].

Перед сьогоdnішньою науковою думкою постає важливе питання формування нової парадигми вивчення та передбачення подальшого геоекономічного розвитку. Якщо для дослідження кардинальних змін в геоекономіці підходить вже існуючий інструментарій, то для прогнозування та запобігання негативних наслідків впливу світових фінансових криз необхідно розробляти новий. Адже існуюча методологія не дає відповіді на питання: як уникнути краху людської цивілізації та особливо наслідків глобальних економічних і фінансових криз.

У світлі вивчення окресленої проблеми з'ясовано, що сучасні парадигмальні підходи не дають однозначного визначення поняття геоекономіка. Зазвичай пояснення змісту цієї категорії складні й багатопланові. Так, серед найбільш відомих визначення К. Жана, П. Савони, В. Дергачева, Е. Кочетова, М. Згуровського, Ю. Пахомова, А. Філіпенка, В. Андрийчука, І. Бистрякова та В. Будкіна [2-5]. Ці визначення охоплюють як широке, так і вузьке значення геоекономіки; як конкретні економічні та політичні форми і методи, так і стратегічні підходи, що ускладнює розуміння її суті та визначення предмета дослідження.

На нашу думку, геоекономіка – це наука, що вивчає сукупність економічних зв'язків, які виникають між суб'єктами світового господарства відносно виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу. Водночас геоекономіка і є тією сферою, де виникають ці відносини. Перше визначення дає більш широке уявлення про цю категорію, а друге – вузьче. Такий підхід акцентує увагу на головній проблемі економіки – обмеженості ресурсів і зростаючих потребах. Нерівномірність розподілу ресурсів у світовому господарстві змушує національні економіки зна-

ходити нові форми й способи задоволення зростаючих потреб як всередині держави, так і за її межами, а саме перерозподіляти світові ресурси та дохід на свою користь.

У роботі запропонована багаторівнева методологія аналізу гео економічних трансформацій, що передбачає філософський, загальнонауковий, конкретнонауковий та технологічний рівні.

Перший методологічний підхід – філософський, дає нам уявлення про узагальнене розуміння трансформацій, як безперервних кількісних та якісних перетворень в процесі еволюційних та революційних змін. Цей процес передбачає руйнування або знищення істотних елементів старої системи та формування нових складових: цілей та методів їх досягнення. Як наслідок, виникнення нового явища, суспільного порядку, системи тощо.

Основою загальнонаукового підходу, як наступного рівня дослідження, є системний аналіз. Застосування його до аналізу гео економічних трансформацій передбачає такі етапи: вивчення гео економічних трансформацій як підсистеми гео економіки та їх класифікація; розробка показників якісної та кількісної характеристики гео економічних трансформацій; виявлення закономірностей і тенденцій трансформаційних процесів у гео економіці; складання моделей подальших трансформацій у гео економічному просторі. При цьому враховуються структурованість і цілісність досліджуваної системи, що дає можливість зрозуміти внутрішню природу, характерні риси й особливості гео економіки та гео економічних трансформацій.

Ще один загальнонауковий підхід – синергетичний. Він дає можливість аналізувати трансформації у гео економіці під кутом зору її багаторівневості, між елементами якої існують складні вертикальні та горизонтальні зв'язки. Таким чином, гео економічні трансформації передбачають якісні та кількісні зміни кожного складника на всіх рівнях цієї системи: мікро- (рівень корпорації), національному (рівень окремої країни), регіональному (між країнами, на певній території світового господарства), глобальному (весь світовий економічний простір). В основі синергетики лежить принцип підпорядкування, коли зміна складників вищого рівня впливає, а точніше, визначає поведінку елементів нижчого рівня. Наприклад, створення міжнародних інтеграційних угруповань, розробка та впровадження ними елементів єдиної економічної політики впливає на діяльність національних економік, що входять до їх складу (ЄС, НАФТА, ОПЕК та ін.). Іноді вона дуже принципово змінює як внутрішню, так і зовнішню політику цих країн, їх участь у доступі до ресурсів одна одної та розподілі доходів.

Обґрунтовано, що гео економіка – складне системне утворення, а тому трансформаційні процеси, що в ній відбуваються не можуть мати конкретно визначеного вектора змін. Внаслідок цього, результати трансформацій можуть бути як позитивними (прогресивними), так і негативними (регресивними). З'ясовано, що сам процес розвитку гео економіки прискорюється, система втрачає цілісність, виникає велика кількість можливих варіантів змін.

Наступним рівнем дослідження є конкретно науковий методологічний підхід. На його основі можна визначити спрямованість гео економічних перетворень та їх динаміку у просторі й часі. Ґрунтується він на застосуванні цивілізаційного і світ-системного аналізу, які дають можливість розглянути гео економічні трансформації під кутом зору змін у структурі світогосподарського порядку. З точки зору цивілізаційного підходу гео економічні трансформації слід розглядати, як певні зміни в самих цивілізаціях. Або як кардинальні кількісні та якісні зрушення, що призводять до виникнення нових цивілізацій. Цивілізації – це теж складні динамічні системи, тому трансформації в них призводять до спадів та піднесенень, розпаду чи злиття і, навіть, зникнення таких. Цивілізаційний розвиток безпо-

середньо впливає на процес формування геоeкономiки, під його впливом геоeкономiка набуває специфічних ознак, виникають протиріччя та відмінності у функціонуванні геоeкономiчних моделей, створених за різних цивілізацій.

Світ-системний підхід пояснює трансформації геоeкономiчного простору під впливом переформатування центрів впливу та залежності. Сучасна структура світової економiки передбачає її поділ на ядро (центр), периферію та напівпериферію. Залежно від участі країни у інтернаціоналізованих відтворювальних ядрах, привласненні світового доходу та рівня конкурентоспроможності, країни світової господарства відносять до певної з вищезазначених груп. Найбільш впливові, економiчно розвинені країни, котрі розвиваються на засадах постiндустріального, інформаційного суспільства, становлять ядро, або центр світової економiки. Напівпериферія – це транзитивні (перехідні) країни, які можуть змінити свій статус залежно від обраної моделі подальшого розвитку. І остання група – це відсталі країни з традиційною економiкою, тобто країни, що розвиваються, або периферія. Характерною ознакою такої світобудови є те, що співвідношення між цими структурними елементами геоeкономiки може змінюватися під впливом часового фактора.

Технологічний рівень аналізу ґрунтується на принципах усіх попередніх рівнів і є основним інструментом аналізу. Прикладні дослідження, які він передбачає, уможливають подальші узагальнення теоретичного аналізу та висновків. Власне на їх основі здійснюються подальші екстраполяції, прогнозування тощо. До такого роду технологій можна віднести глобальну модель світового господарства на 1970-2000 рр. В. Леонтьєва; модель World 3 Й. Рандерса та Ден. Медоуза; модель світового демографічного та технологічного зростання М. Кремера; нову міжнародну економiчну або глобальну модель (GEM – global economic model). Ці моделі можна використовувати для оцінки наслідків геоeкономiчних трансформацій та перспектив розвитку геоeкономiки в майбутньому [4].

Такий методологічний підхід уможливив формулювання власного визначення геоeкономiчних трансформацій – якісних та кількісних змін, що відбуваються у системі відносин виробництва та обміну світовим продуктом, розподілу та перерозподілу ресурсів і світового доходу.

На основі аналізу концептуальних підходів вчених (цивілізаційного та світ-системного), які пояснюють сучасну світобудову геоeкономiчного простору, *доведено*, що більшість вчених, а саме С. Хантінгтон, О. Неклесса, Е. Кочетов, А. Філіпенко та ін. у своїх працях притримуються теорії багатополюсності сучасного світоустрою [6-12]. Під багатополюсністю (багатополярністю) сучасного світу пропонуємо розуміти розмежування або об'єднання країн (держав) у певні групи за виконанням функцій у світовому відтворювальному процесі. У цьому контексті головним фактором є економiчний вплив на розвиток окремих країн та суб'єктів світового господарства.

У результаті дослідження було *виявлено*, що в сучасних умовах не можна відкидати жоден з цих підходів, оскільки зараз формується нова цивілізація зі складною внутрішньою системою, глобальними фінансами та домінуванням міжнародних економiчних угруповань. Це вимагає визначення місця кожної країни в сучасному світоустрої, а саме: належності її до певної локальної цивілізації, нових нетрадиційних формувань та центрів сили. Саме синтез існуючих підходів може слугувати основою для формування інтегральної теорії аналізу сучасного стану та перспектив розвитку світогосподарського порядку.

Проаналізовані нами підходи *дають можливість зрозуміти*, яким чином змінювались теоретичні погляди на світоустрій під впливом реальних трансформацій геоeкономiчного характеру. Цінність досліджень сучасної структури геоeкономiчного простору в

тому, що вони можуть слугувати основою для передбачення і прогнозування подальшого розвитку світового господарства.

У ході аналізу *встановлено*, що геоекономічний розвиток – це процес якісних змін, що відбуваються у структурі геоекономіки, її об'єктах, суб'єктах та зв'язках (взаємовідносинах) між ними, що характеризується виникненням нових суспільних форм, інновацій, а також трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими об'єктами. *Доведено*, що в сучасних умовах розвиток геоекономіки стимулюють імпульси, що спонукають відносини в її межах змінюватися як кількісно, так і якісно у певному напрямі. Складність зв'язків у геоекономічному просторі і множинність факторів впливу на його розвиток змушують певним чином систематизувати ці імпульси та абстрагуватися від другорядних, але теж важливих для неї. Пропонуємо об'єднати ці імпульси в такі блоки: економічні, техніко-технологічні, політичні, інституційні та соціальні. Їх вплив на розвиток геоекономіки залежить від рівня добробуту, історичних особливостей та цивілізаційної взаємодії народів, що населяють території держав-учасників геоекономічних процесів. Слід відзначити, що окремі імпульси розвитку геоекономіки призводять до поглиблення інших процесів, які також можуть слугувати як факторами розвитку, так і набувати форми наслідків у певні періоди часу.

З'ясовано, що особливістю сучасного етапу розвитку геоекономіки є соціальне забарвлення чинників-прискорювачів та більш істотний їх прояв як на мікро-, макро-, так і на міжнародному рівні. Серед соціальних імпульсів доцільно виокремити ускладнення структури суб'єктів геоекономіки, формування нових впливових соціальних груп, загострення проблем майнової нерівності як всередині країн, так і між ними, проблем безробіття, міграції населення та етнічних факторів. Сьогодні врахування впливу соціальних факторів на розвиток геоекономіки повинно сприяти вибору ефективної геоекономічної та геополітичної стратегії суверенними державами.

Визначено, що основними суб'єктами геоекономіки є: національні економіки, регіональні інтеграційні угруповання, міжнародні організації та ТНК. *Аналіз* діяльності суб'єктів геоекономіки та взаємозв'язків між ними *свідчить*, що кожен з них прагне реалізувати власні економічні інтереси. Так, держава покликана забезпечувати загальнонаціональний інтерес, сприяти зростанню багатства нації. Саме цей інтерес, що спрямований на вирішення корінних завдань нації, країни відповідно до її становища у світі, наявності ресурсів, особливостей суспільного устрою, історії і традицій, є провідним і визначальним. Регіональні інтеграційні угруповання переслідують спільні інтереси країн-членів, а саме: зміцнення власних позицій у геоекономічному просторі, перерозподіл світового доходу та економічної влади на свою користь на основі здійснення зовнішньоекономічної експансії. Економічний інтерес міжнародних організацій полягає у безпосередньому і повному задоволенні потреб людей та країн, якими і для яких вони створені, використовуючи економічні та неекономічні форми діяльності. Економічні інтереси міжнародних корпорацій в сучасних умовах визначаються не лише прагненням максимізувати прибуток, але й іншими мотивами: захоплення і утримання частки на ринку, розширення масштабів виробництва, утвердження економічної влади. Інтереси основних суб'єктів геоекономіки є суперечливими, тому їх реалізація в кінцевому рахунку призводить до прискорення розвитку через процеси трансформації економічних відносин або через узгодження протилежних інтересів та цілей суб'єктів геоекономіки. Характер цих трансформацій може залежати від бажання різних геоекономічних суб'єктів іти на компроміси, узгоджуючи реалізацію інтересів, або від антагоністичності, непримиренності в досягненні останніх.

Доведено, що сучасна ієрархічна структура геоекономіки створює підґрунтя для розгляду трансформацій не лише на рівні відносин між окремими державами, а й на міжна-

родному, глобальному рівні. Оскільки цей рівень є одночасно єдиним і неоднорідним, впорядкованим і анархічним, то й процес дослідження кардинальних економічних змін є складним і багатоаспектним. Підхід щодо аналізу геоekonomічних трансформацій передбачає той момент, що геоekonomічні суб'єкти: держави, міжнародні та регіональні організації, ТНК здійснюють свою діяльність спираючись на фактори, котрі діють або на території всієї земної кулі, або на її значній частині, активно включеній у світову економіку.

При розгляді геоekonomічних трансформацій на глобальному рівні *пропонуємо виокремити* основні складові світового простору, за якими згрупуємо кардинальні перетворення. Оскільки, найбільш суттєві зміни у співвідношенні економічної влади між країнами та окремими цивілізаціями відбуваються у сфері виробництва, розподілу ресурсів та доходів, технологіях, фінансах, етнічно-релігійному ракурсі, то згрупувати їх пропонуємо у такі блоки: виробничий, технологічний, фінансовий та етнічний. Вказані складові не є відірваними одна від одної, вони тісно переплітаються, взаємодіють та накладаються одна на одну. Але одні є більш консервативними, зміни в них відбуваються повільно і з великими труднощами, зокрема у сфері виробництва та етнічній складовій, а інші – фінансовий простір, валютна, торговельна системи – більш гнучкі, мінливі. Останні – більш чутливі до зовнішніх факторів, а тому трансформуються, в першу чергу, викликаючи відповідні перетворення в інших секторах. Проаналізувавши трансформації, що відбуваються в кожному з цих просторів, можна виявити сутнісні характеристики, рушійні механізми та можливі результати складних геоekonomічних перетворень, їх глибину та значення.

Геоekonomічні трансформації передбачають усунення глибоких проблем та невідповідностей, що накопичуються у світовій економіці та дисбалансу сил між її гравцями, які теж мають властивість змінюватись. На нашу думку, геоekonomічні трансформації на глобальному рівні дають можливість не змінюючи кардинально основ ринкової системи відносин, усувати бар'єри для подальшого розвитку та зростання. Під час цього процесу відбуваються коригування правил гри, зміни інституційного характеру та боротьба основних «гравців» за збереження своєї влади, ієрархії та підпорядкування на світовій арені або відвойовування «новими гравцями» владних позицій. Отже, зміна співвідношення сил у геоekonomіці є такою ж важливою, як і усунення дисбалансів та суперечностей. Такі дії, в свою чергу, можуть поглиблювати невідповідності між окремими секторами та просторами (фінансовим, виробництвом й обігу, галузевими тощо) в світовій економіці. Таким чином, глобальні трансформації в геоekonomіці доцільно характеризувати через зміни: в територіальному розподілі світового виробництва, його структурі, світовій торгівлі, характері споживання, фінансовій сфері тощо.

Обґрунтовано, що основним підтвердженням трансформацій виробничої сфери може бути аналіз динаміки головного показника – ВВП, який створюється різними цивілізаціями. Що й показує їх роль, значення та домінування у світовій економіці. Зміна протягом багатьох століть обсягів і темпів приросту ВВП, його розподілу між цивілізаціями і провідними країнами, а також зрушення у відтворювальній і галузевій структурі, а саме: співвідношення основних відтворювальних секторів (споживчого, інноваційно-інвестиційного, енергосировинного, інфраструктурного) вказують не лише на рівень і темпи розвитку світової економіки, а й на глобальні зрушення у ній.

Виявлено такі тенденції у домінуванні цивілізацій: у період ранньоіндустріальної цивілізації і до початку індустріальної, світовими економічними лідерами були китайська та індійська цивілізація, – на них припадала майже половина світового ВВП. Західна Європа посідала третє місце. Далі йшли Африка, Росія, Японія і США, які скромно замикали

позиції (у 1700 р. – 0,1 % світового ВВП). Індустріальний лад різко змінив територіальні пропорції у розподілі економічної потужності. Західна Європа досягла в 1870-1913 рр. третини світового ВВП, за нею стрімко підвищували свій потенціал Сполучені Штати Америки (1913 р. – 19 %, у 1950 – вже 27 %). Лідерами стали північноамериканська та західноєвропейська цивілізації – на їх частку у 1973 р. припадало більше половини світового ВВП. Наступними були євразійська (більше 9 %), латиноамериканська (близько 9 %) і японська (близько 8 %) цивілізації. Частка китайської та індійської цивілізацій разом взятих не досягала і 8 %, Східної Європи та Африки – трохи більше 3 % кожна. Що ж стосується Китаю та Індії, то якраз починаючи з кінця ХХ ст. їхня частка почала зростати з 4,6 % у 1973 р. до 12,3 % у 2001 р. та з 3,1 % до 5,4 % відповідно [13].

З'ясовано, що останні два сторіччя характеризувалися рекордно високими за всю історію людства темпами економічного зростання та нарощування багатства цивілізацій, хоча період зародження та початкових стадій розвитку виробничої сфери характеризувався значно повільнішими темпами. Так, в епоху середньовіччя темпи приросту ВВП становили всього 0,15 % річних, в період ранньоіндустріального суспільства вони збільшилися до 0,32 %. Таке подвоєння обґрунтовувалося, в першу чергу, початком промислової революції кінця ХVІІ – початку ХІХ століть, переходом від традиційного до індустріального суспільства, а саме: від племінних федерацій, феодалських, імперських систем, міст-держав тощо до суспільств, що спираються на науку, техніку, індустрію та демократію, а також початковим нагромадженням капіталу у країнах Західної Європи. Ці ж процеси, а особливо утворення промислової інфраструктури (залізниць, телеграфу, телефону, шосейних і морських шляхів сполучення та інших комунікацій) сприяли трикратному зростанню темпів приросту ВВП до 0,93 % в 1820-1870 рр., а в 1870-1913 рр. – до 2,11 % [13]. Фінансові кризи, які відбувалися періодично, суттєво на загальну тенденцію зростання обсягів виробництва не впливали. Це пояснюється тим, що, по-перше, вони були в основному локальними (відбувалися в окремих країнах) аж до першої міжнародної за своїм характером кризи 1825 р., а, по-друге, їх негативні наслідки не могли перевищити позитивний вплив на розвиток світової економіки запровадження ринкових засад та наслідків промислової революції.

Доведено, що саме кризи ХХ ст. мали особливий вплив не лише на розвиток окремих країн, а й цивілізацій в цілому. На основі аналізу взаємозв'язку між гео економічними трансформаціями та світовими фінансовими кризами з'ясовано, що найбільш суттєві трансформації гео економічного простору відбувались внаслідок потужних фінансових криз, зокрема 1929–1933 рр., як наслідок – заміна системи вільного регулювання ринковою економікою на державне втручання, 1974-1975 рр. – колапс Бреттон-Вудської системи, перехід до Ямайської, 2008-2009 рр. – необхідність зміни парадигми регулювання національних економік та гео економіки в цілому.

Особливо вражаючого впливу від кризи 2008-2009 рр. зазнали високорозвинуті північноамериканська, західноєвропейська та японська цивілізації, а серед найменш розвинутих – африканська. У 2007 р. саме країни цих цивілізацій мали найвищий для них за останні 20 років показник зростання 3,3 %, падіння ж у кризовий період становило 6,6 %, оскільки темп зростання ВВП у 2009 р. був від'ємним – 3,3 %. Водночас китайська та індійська цивілізації, незважаючи на це, продовжували розвиватися високими темпами. Незаможні країни, які не мали можливості впливати на розподіл доходів у світі, особливо нічого й не втратили, залишаючись фактично за межею бідності. Максимальними темпи приросту у них були в 2004 р. – 6,8 %, у 2009 р. (період кризи) вони становили – 4,7 %, отже, найбільший розрив у цих показниках був близько 2,1 %. Країни із середнім рівнем

ВНД на душу населення відчули його падіння в розмірі – 5,7 % з 2007 р. по 2009 р., хоча у 2010 р. вони вже відновили свій рух угору до 7,8 % річних [14].

На основі аналізу статистичних даних показано, що навіть потужні фінансові кризи та зрушення у динаміці ВВП не змінили економічної влади у геоekonomічному просторі. Головними лідерами поки що залишаються економічно розвинуті країни, хоча частка китайської та індійської цивілізацій поступово зростає. Сучасна ситуація показує, що економічне зростання у багаточисельних країнах, що розвиваються: Китаї, Індії, Бразилії, Росії впливає на необхідність формування нової парадигми розподілу світового багатства.

Виявлено, що світовий виробничий простір зазнав значних зрушень також і в галузевій та відтворювальній структурі. До початку XIX ст. світова економіка мала переважно аграрний характер. Кардинальні зрушення в галузевій структурі передових країн світу сталися внаслідок промислової революції, а саме: на перші позиції вийшли машинна індустрія, будівництво, транспорт. Роль сільського господарства залишилася провідною лише у відсталих країнах. Так, в економічно розвинутих країнах зайняте у промисловості населення наприкінці XIX ст. становило близько 20%, а у сільському господарстві – 30 %, ці ж показники у слаборозвинутих країнах нараховували відповідно – 6 % і 80 % [15].

Водночас інтенсивний розвиток ринкових відносин спричинив необхідність розширення сфери послуг торговельних, фінансових, транспорту та зв'язку. *Показано*, що динаміка розвитку сфери послуг теж відрізняється за групами країн. Якщо у розвинутих країнах в цей період зайняте у наданні послуг населення рухалося до позначки 50 %, то у країнах з низьким рівнем розвитку воно становило близько 12 %. Початок XX ст. характеризувався значним прискоренням структурних змін в економічній сфері. Вагомий вплив на це мали фінансові кризи, які з одного боку, засвідчували недосконалість регулювання фінансової сфери, а з іншого, стимулювали виникнення нових форм взаємодії між суб'єктами та нових інструментів фінансових відносин. Кардинальні зрушення в галузевій структурі світової економіки особливо прискорились у другій половині XX ст. В розвинених країнах і цивілізаціях частка сільського господарства в структурі зайнятих скоротилася з 30,9 % до 3,6% (у країнах Західної Європи – до 7,8 %, США – до 2,4%) [15].

У розвитку обробної промисловості монополістами стали такі провідні цивілізації, як-от: північноамериканська, західноєвропейська, японська. Євразійська цивілізація в результаті кризи і неоліберальних реформ 1990-х років втратила значну частину обробної промисловості, частка зайнятих у промисловості скоротилась з 27,3 % у 1950 р. до 23,3 % в 2000 р. різко зросла частка послуг, особливо у другій половині століття: в цілому у світі – з 20,2 % в 1900 р. і 25,4 % у 1950 р. до 48,6 % у 2000 р.; у розвинених країнах – з 43,1 і 58,1 % відповідно до 70,7 %; у країнах, що розвиваються – 11,8 і 13,9 % до 43,3 %. Лідирують за цим показником США (76,7 % у 2000 р.), Австрія (73,5 %) і Західна Європа (70 %) [14-15]. Східна Європа, СРСР, Африка, Близький і Середній Схід, Африка південніше Сахари довго відставали за цими показниками, але в кінці століття на хвилі ринкових реформ істотно наблизилися до розвинених країн. З одного боку, збільшення частки зайнятих в освітніх, медичних, інформаційних послугах – явище прогресивне, воно відповідає зміні структури попиту населення при зростанні рівня доходів і якості життя. Однак, значне підвищення частки виключно ринкових послуг (торгівлі, фінансових послуг) призводить до зростання витрат обігу і свідчить про наростання елементів паразитизму в пізньоіндустріальній економіці.

Аналіз фактичних даних засвідчує, що після 2000 р. відбулося відновлення ролі низки традиційних видів продукції: паливних матеріалів, руд, чорної металургії та ін. Сформувався тенденція до зниження динаміки та ринкової частки поставок обладнання для елек-

тронного опрацювання даних і офісної техніки, інтегральних схем, електронних компонентів. Водночас, відбулося підвищення відповідних характеристик з фармацевтики, стабілізація відносної частки наукових і вимірювальних приладів. Не спостерігається сталого зростання ролі одних секторів економіки і зниження інших. Сьогодні відбувається вибухове перенасичення ринків, яке практично неможливо передбачити чи попередити. Це спричиняє необхідність структурної корекції щодо відновлення оптимальних галузевих структурних пропорцій. Отже, світ зіткнувся з хвилеподібним перебігом процесів реструктуризації міжнародного обміну.

Відбуваються зрушення й у відтворювальній структурі світової і більшості національних економік: падає частка споживчого та енергосировинного відтворювальних секторів, зростає частка інноваційно-інвестиційного й, особливо, інфраструктурного секторів. Глобальні енергоекологічні та продовольчі кризи засвідчили, що нова економіка XXI ст. – це не виключно економіка послуг. Виробництво матеріальних благ – продовольства і сільгоспсировини, промислової продукції, будівельних об'єктів – залишається основою відтворення та забезпечення життєдіяльності людей, а надмірне розбухання сфери послуг, особливо ринкових, багато в чому має паразитичний характер.

Аналіз глибинних процесів інтернаціоналізації, інтеграції та глобалізації дає підстави стверджувати, що виникнення регіональних інтеграційних угруповань, міжнародних організацій та ТНК теж можна вважати результатом геоекономічних трансформацій. Адже сьогодні поряд з національними економіками вони є головними учасникам процесів виробництва та розподілу світового продукту, використання світових ресурсів, а також впливу на регулювання відносин між окремими країнами.

Доречно виокремити таку геоекономічну трансформацію, як становлення інтегрального економічного ладу, постіндустріального суспільства та ноосферної економіки. Технологічна революція, що лежить в основі таких змін призвела сьогодні до насичення ринку, вичерпання ефекту масштабів. Це у відповідності до теорії М. Кондратьєва стимулює зміну технологічних укладів через кризове творчо-інноваційне переупорядкування системи глобальних продуктивних сил та відповідних їм економічних відносин.

Виявлено, що процеси широкої глобалізації, а відповідно і зростання кількості та масштабності геоекономічних трансформацій почалися з кінця XIX ст. внаслідок інтернаціоналізації виробництва. У XX ст. в термінології глобалізму з'явилося поняття глобальної мережевої економіки. Обґрунтовано, що формування міжнародних мереж (торгових шляхів, каналів передачі інформації або зображення тощо), швидкість обміну інформацією і відносно низькі тарифи (зокрема, на перевезення вантажів) обумовлюють, з одного боку, спрощення та прискорення взаємодії геоекономічних суб'єктів, а з іншого, виникнення безлічі бар'єрів на шляху їх функціонування. Адже економічна влада, а іноді й політична сила належать тому, хто займає стратегічні позиції в міжнародній мережі або в сукупності міжнародних мереж, і володіє можливостями максимально використовувати свої переваги, а отже, він і привласнює прибуток.

Доведено, що фінансова сфера генерує найсильніші імпульси економічної динаміки та нестабільності, оскільки відбувається перехід функцій головного двигуна розвитку від промислового (реального) до фінансового (фіктивного) капіталу. Саме фінансовий капітал сьогодні задає темп економічного зростання, спрямовує структурні зрушення та спричиняє накопичення диспропорцій та асиметрій розвитку геоекономіки. Сучасні геоекономічні трансформації набувають фінансового «присмаку». Зміщується акцент з реальних на фінансові ринки, які стають більш глобалізованими через розвиток власної інфраструктури та участь у їх діяльності найбільш глобалізованих суб'єктів: комерцій-

них та інвестиційних банків, пенсійних і хедж-фондів, страхових компаній тощо. Міжнародні ж корпорації все більше у своїй діяльності використовують фінансові механізми контролю та управління. Віртуалізація фінансових інструментів призводить до відриву пропозиції грошей, цін і валютних курсів від реальної економічної основи, чим спричиняє нестабільність. Таким чином, сучасні фінансові кризи є наслідком процесів віртуалізації фінансів, з іншого боку, виникнення самих «геофінансів» – теж можна назвати геоекономічною трансформацією.

Обгрунтовано поглиблення асиметрії у соціальній структурі міжнародної економіки, що проявляється через загострення суперечностей між: світовими центрами економічного суперництва, цивілізаціями; національними економічними інтересами; розвинутими країнами, країнами, що розвиваються та країнами третього світу; соціальними верствами населення (економічна стратифікація).

Визначено, що нелінійність є однією з основних характеристик глобального розвитку, тому передбачає напрацювання нових інструментів скоординованої глобальної політики, а не її частково договірною характеру. Неадекватність існуючої системи регулювання сучасному рівню економічних викликів проявилась через відсутність альтернативних моделей глобального економічного світобачення та низьку ефективність діючих механізмів міжнародної координації. Світові фінансові кризи, їх непередбачуваність та тяжкі наслідки вимагають становлення механізмів узгодженої глобальної антикризової політики, що здійснюється за прямої участі глобальних регулюючих інститутів, а також інституалізацію глобальних антициклічних механізмів.

Список використаних джерел

1. Філіпенко А. С. Методологія геоекономічного розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea/2007/5-6/200705.html>.
2. Дергачев В. А. Геоэкономический словарь-справочник. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2004. – 177 с.
3. Жан К., Савона П. и др. Геоэкономика. Господство экономического пространства. – М., 1997. – 207 с.
4. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна. Монографія / [М.З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко, В. Г. Андрійчук, І. К. Бистряков, В. С. Будкін та ін.]. – К.: Видавничий Центр «Академія», 2010. – 323 с.
5. Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2006. – 528 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. / Хантингтон С. [пер. с английского Ю. Новикова и Т. Велимеева]. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
7. Хантингтон С. Дискуссия вокруг цивилизационной модели. С. Хантингтон отвечает оппонентам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/geopolitics/stolknovenie/clash2/2290/>.
8. Кочетов Э. Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь (основы высоких геоэкономических технологий современного бизнеса). Сборник стратегических понятий – новелл. – Екатеринбург: ОАО «ИПП «Уральский рабочий»», 2006. – 504 с.
9. Кочетов Э. Деформация «мировой конструкции»: глобальный здвиг. – [Электронный ресурс]. Тезисы выступления на конференции «Глобализация финансово-экономического регулирования: решения Саммитов «Группы 20» и участие России в их реализации», Москва, Финансовый университет, 19 апреля 2011г. – Режим доступа: <http://kochetov.viperson.ru/wind.php?ID=639070&soch=1>.

10. Неклесса А. Рах оесопомісана: гэоэкономическая система мироустройства // Экономическая наука современной России. – №1(5), 1999. – С. 71-83.
11. Неклесса А. Ordo quadro: пришествие постсовременного мира. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.activ-plus.ru/global-business-growth_09.htm.
12. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. – К.: Знання, 2007. – 670 с.
13. Maddison A. The World Economy. Historical Statistics. Paris: OECD, 2003.
14. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/all>
15. Мировая экономика. Глобальные тенденции за 100 лет. М.: Экономистъ, 2003. – С. 535-538.